

Методологія церковно-історичних досліджень (з наукового досвіду автора)

Володимир Рожко

І пізнаєте правду, а правда вільними зробить вас!

Ін. 8: 32.

Запозичене в українську мову з грецької нашими предками слово «методологія» складене з двох частин: метод – спосіб пізнання дійсності, прийом або система прийомів, застосованих для досягнення відповідно до специфіки об'єкту пізнання в своєму дослідженні, «логія» – наука, розум [1, с. 479].

Методологія як наука – це вчення про науковий метод пізнання, сукупність прийомів, способів дослідження, застосовані до конкретного об'єкту пізнання.

У даному випадку, методологія церковно-історичних досліджень розкриває способи пізнання в цій науці та прийоми чи систему прийомів, які ми застосовуємо для пізнання певного її об'єкту: церковних осіб, монастирів, храмів, предметів церковного мистецтва, документів з життя церкви і інше.

Методика – складова частина методології – вивчає сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів виконання певної роботи: науково-дослідної, навчально-виховної, церковно-місіонерської, хиротативно-благодійницької діяльності та інше [1].

Конкретними об'єктами нашого пізнання є церковно-історична наука, а дослідження в ній через способи, прийоми, застосовані нами під час цієї науково-пізнавальної праці, складають її методологію.

У свою чергу, дослідження – своєрідний експеримент, форма пізнання об'єктивної дійсності, є одним з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ, об'єктів відбувається за допомогою нами вибраних або штучно створених умов, що забезпечують появу тих процесів, спостереження за якими необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами, об'єктами пізнання. Виникаючи на основі певних теорій, вони є засобом доведення їх істинності і разом з тим основою виникнення нових положень, розвитку наукового пізнання [2, с. 636].

Кожне наукове дослідження не що інше, як метод пізнання в церковно-історичній, богословській науці, в розумінні автора з його багаторічним досвідом, в основі своїй містить науковий пошук і наукову знахідку, залежних від позитивного результату авторської праці, яка викладена, зафіксована в теорії

і на практиці в певний спосіб доноситься до певної аудиторії – студентської, круглих столів, наукових конференцій, засобів масової інформації. [3, с. 130]. Воно розпочинається з вибору об'єкту, теми наукового церковно-історичного дослідження, базованого на особистому зацікавленні, актуальності проблематики, бажанням відкрити недосліджений об'єкт, тему, особистість, доповнити, поглибити своїми знахідками, знайти розв'язку тієї чи іншої проблеми в цій галузі церковної науки.

Щоб здійснити те чи інше церковно-історичне дослідження, кожен дослідник повинен володіти знанням його методології, властивого тому досліднику способів пізнання даного об'єкту, застосувати в тому пізнавальному процесі сукупність прийомів, способів для його всестороннього і глибокого пізнання [3]. Оволодінням новими методами пізнання, способів, сукупності прийомів у церковно-історичному дослідженні є засвідченням певної наукової ерудиції дослідника в цій галузі церковно-історичної науки, внесенням ним не лише свого певного внеску в досліджуваний об'єкт, а й в саму методологію церковно-історичних досліджень, а сам дослідник цим підкреслює, що він не живе лише тими знаннями, які набув, а й прагне оволодіти новими як в історії церкви, так і в методології її дослідження, написання, вивчення. Цим самим він не лише досягає розв'язки свого наукового зацікавлення, а й приносить нові результати в церковно-історичні дослідження, викликає ними не лише науковий, а й громадсько-суспільний інтерес, який покладений в самій розв'язці його наукового результату.

Здійснити цю наукову розв'язку об'єкта пізнання можливе лише за наявності джерельної бази, або наявності, за її відсутності, неповноти самого об'єкту пізнання. Однак джерельна база в цьому процесі є основною, тому пізнання, вивчення її є головною складовою частиною методології церковно-історичних досліджень, а науковий пошук і наукові знахідки в пошуково-пізнавальному процесі ведуть до поглиблення або відкриття цілковито нового результату. Цього можна досягнути лише при глибоких знаннях самого предмету джерелознавства (церковного і загального), сам предмет є важливою спеціальною галуззю історичної науки, яка вивчає теорію і методику виявлення та використання історичних джерел – фундаменту будь-якої історичної праці. [4, с. 456].

Від себе додамо, що фундаментом кожного церковно-історичного дослідження є джерельна база та методологія пошуку і знахідки. Через відсутність в нашій науково-пізнавальній дійсності саме ґрунтового дослідження в основу покладено особистий багаторічний науковий досвід автора, на цьому створилася й власна методологія досліджень церковної історії в переважаючий більшість історичної Волині, яка була, є і залишається об'єктом нашого пізнання.

Джерельну базу в церковно-історичних дослідженнях автор цієї методично-наукової розвідки для повного і глибокого пізнання зацікавленого об'єкту знаходив в Держархівах Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської областей України, Берестейського обласного, Пінського, Мозирського районних архівів Республіки Білорусь, а також музейних збірках, колекціях історичної Волині, української діаспори Канади, США, Австралії, Великобританії, частково Польщі [5, с. 110-113].

Слід наголосити, що джерельна база зарубіжної україніки для церковно-історичних досліджень на історичній Волині в Україні розпочала своє формування в 90-х роках минулого століття, і процес цей триває, а найбільша повнота фондів документальних та історичних джерел сформувалася у Держархіві Волинської області. У фондах цієї науково-дослідної установи зберігаються документи, філателістичні, філокартичні збірки, каталоги, фотодокументи, наукові праці митрополита Іларіона тощо, видані Інститутом дослідів Волині та Товариством «Волинь» у Вінніпезі (Канада) та інших країн поселення наших земляків [6, с. 24-27].

За методологією історичних та богословських досліджень, виробленою, укладеною та висвітленою автором у своїх науково-методичних розвідках [3], першоджерела були, є і залишаються першоосновою не лише авторських наукових надбань, а й кожного серйозного наукового дослідження з церковної історії, історії кожної науки, галузей наук [7].

Історичні джерела в поєднанні з документальними або через відсутність першоджерел є важливою джерельною базою для церковно-історичних досліджень [3].

У Держархівах Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської областей, архівах Республіки Білорусь першоджерельну базу складають архівні фонди церковних установ, церковних науково-видавничих, місіонерських, благодійницьких прицерковних установ і організацій, документи особистого походження. Останні несуть такі відомості, які відсутні в офіційних документальних джерелах, а їх використання надає можливість дослідникові докладніше і колоритніше відтворити не лише окремі події, але й характерні риси та особливості досліджуваної доби, персоналій [4].

Авторові цієї методично-наукової розвідки фундаментом для його статей, монографій, нарисів з історії церкви на історичній Волині були документальні джерела найважливіших фондів: Ф.1. Волинська духовна консисторія 1800-1923рр. в м. Житомир; Ф. 158 Канцелярія Волинського єпархіального архієрея за 1871-1918рр.; Ф. 147 Волинська єпархіальна училищна рада за 1884-1918рр.; Ф. Р. 4994 Уповноважений ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Житомирській області за 1944 – 1990рр.; Ф. 232 Волинська духовна

консисторія 1918-1939 рр.; Ф. 232 Волинська духовна семінарія 1919-1939рр. в м. Крем'янці; Ф. 258 Духовний Собор Почаївської Успенської Лаври 1557-1939 рр. в держархіві Тернопільської області; Ф. 35. Волинська Духовна консисторія 1796- 1939 рр. в Держарахіві Волинської області. У цьому фонді важливими джерелами для церковно-історичних досліджень є Клірові відомості церков і парафій та Метричні книги Волинської єпархії та інші у м. Луцьку. Ф. 639 Клірові відомості церков і парафій Волинської єпархії (повітів Рівненського, Дубенського, Острозького) за 1796-1916рр. та інші. На особливу увагу для дослідження новітньої церковної історії періоду другого відродження УАПЦ 1941-1944рр. заслуговує Ф.Р. 281 Рівненське окружне духовне управління за 1941-1943рр., а в Берестейському обласному архіві Республіка Білорусь документи фонду Пінсько-Поліської єпархії за 1919-1939рр [8, с. 142-158].

Особливу наукову зацікавленість дослідника церковної історії викликають документи фонду 1482 Уповноважений ради в справах Російської Православної церкви при раді міністрів СРСР по Брестській області.

Завдяки цим першоджерелам постає повна картина нищення українських православних святинь, закриття, зняття з реєстру, вандалізація червоними московськими атеїстами на глибокому Волинському Поліссі в 1944-1986 рр. [9, с. 669-680]

У вище названих і не названих фондах документів до церковної історії зберігаються офіційні і неофіційні документи, які охоплюють найрізноманітніші сторони церковного життя на історичній Волині: персоналії, святині, предмети сакрального мистецтва, земельна посілість церкви, статистичні дані про священство, парафії, парафіян.

Слід підкреслити, що найдавніші і найцінніші документальні джерела для церковно-історичних досліджень зберігаються у Ф. 258 Духовний Собор Почаївської Лаври за 1557-1939рр. в Держархіві Тернопільської області, старанно досліджений і описаний автором, а його пошуки і знахідки в цьому фонді стали основою чисельних наукових публікацій в Україні, україномовних, англійських виданнях західної діаспори.

Науково-дослідна праця з документальними церковними джерелами завжди становила і становить особливе наше зацікавлення, всі свої наукові розвідки церковно-історичної тематики автор, в першу чергу, будував на першоджерелах – першооснови глибокого пізнання кожного об'єкту свого дослідження.

Пошук і виявлення документальних джерел – основна складова частина методології наших церковно-історичних досліджень, а вміле використання знахідок з певною їх критичною оцінкою надає їм переваги над історичними, археологічними й іншими джерелами.

Наукова праця з церковно-історичних досліджень до певних видів документальних джерел повинна базуватися і на певній методології до кожного з них – документи на паперовій основі, фотодокументи, фонодокументи, документи на електронних носіях тому, що кожен з цих видів документальних джерел, ставши об'єктом нашого дослідження, вимагає свого способу, прийому пізнання [3].

Прикладом того є наша методологія праці з фотодокументами, які несуть наглядову, зображальну сторону подій, фактів, людських особистостей і дають нам можливість наочно оцінити предмет пізнання: фотодокументи понищених московсько-більшовицькими окупантами в 50-80-х рр. наших унікальних святинь з XVI – XVII ст. – Успіння Божої Матері в смт. Зарічне, помонастирського храму Св. Миколая в с. Селець Дубровицького району, виявлених нами в Держархіві Рівненської області, в місцевих парафіян в час наукової подорожі на Дубровеччину в кінці 90-х років, помонастирської церкви Святої Троїці в с. Мала Осниця Маневицького району у 70-х рр. XX ст. і десятки інших. Певний науковий інтерес у процесі церковно-історичних досліджень становлять фотодокументи наших ієрархів, священників, національно свідомих вірних, замордованих злочинцями з НКВД на історичній Волині в XX ст. – архієпископа Степана Орлика, священників Георгія Малюжковича, Іларіона Денисевича, Олександра Ненадкевича, Вадима Сагайдаківського і десятки інших, які автор використав у своїх наукових працях [10]. Маємо наголосити, що праця з фотодокументами є невід'ємною частиною методології церковно-історичних досліджень автора в процесі пізнання об'єкту з церковної історії.

У методології історико-церковних досліджень способом пізнання певного об'єкту є фонодокументи. Під час роботи наукової конференції, присвяченої ювілеям визначного церковного діяча Митрополита Іларіона (в миру – професор Іван Огієнко), видатного ієрарха Православної Церкви і будівничого Української держави були використані ці джерела. У ВПБА для глибшого пізнання особистості цього першоїєрарха учасники конференції мали змогу почути виступ владики на XIII соборі УГПЦ Канади 1965 року. Фонодокументи були надіслані автору секретарем ІДВ у Вінніпезі (Канада) п. Надією Шаварською. Вони збагатили присутніх цього наукового форуму глибшим пізнанням цієї визначної церковної особистості [11].

Другою важливою групою джерел церковно-історичних досліджень становлять історичні церковні джерела, які є носіями історичної інформації з життя церкви, її ієрархів, священників, вірних, і ця інформація зафіксована на папері, у певній церковній речі, записаних усних переданнях та інше [4, с. 69].

До історичних джерел, які несуть інформацію з церковного життя належить ціла низка писемних джерел. Серед них чільне місце належить літописам.

Галицько-Волинський літопис охоплює хронологічні рамки 1205-1292рр., а географічно – найбільше тогочасні межі Галицько-Волинської землі. Це істо-

ричне джерело несе чимало інформації з життя православної церкви того часового поясу, зокрема, відомості про перші храми, монастирі, єпархії, ієрархів, чорне і біле духовенство. Тут знаходимо опис предметів церковного мистецтва, його творців, фундаторів, жертводавців, перших волинських святих, кандидатів для новітньої канонізації. У літописі описане життя великомученика, філософа, переписувача Богослужбових книг, іконописця, людвисара (ливарника), великого будівничого Божих церков на Волині, благодійника – благовірного князя Володимира Васильковича (+10.12.1288), який за «князювання свого багато городів поставив після отця свого. Він поставив Берестій. А за Берестієм поставив город на пустому місці, що називається Лосна, і назвав його ім'ям Кам'янець, – тому що там була кам'яниста земля. Спорудив він також у нім баишту кам'яну, заввишки сімнадцять сажнів, гідна подиву всім, хто дивиться на неї, і церкву поставив Благовіщення Пресвятої Богородиці, і прикрасив її іконами золотими, і начиння служебне викував срібне, і Євангеліє апракос, оковане сріблом, Апостола апракос, і Паремію, і Соборник отця свого тут ж положив, і Хреста Воздвижального положив» [12, с. 447]. У літописі написано, що так само і в Більську спорядив він церкву іконами і книгами.

«У Володимирі ж розписав він увесь храм святого Дмитрія Солунського, і начиння служебне срібне викував, і ікону Пресвятої Богородиці окував сріблом, з камінням дорогим, і завіси придбав, золотом шиті, а другі оксамитні, з дрібним жемчугом, і всяким узороччям оздобив він його.

В єпископії ж, у церкві Святої Богородиці, образ Спаса великого він окував сріблом, і Євангеліє, списавши, він окував сріблом і дав Святій Богородиці, і Апостола списав апракос і Святій Богородиці дав і начиння служебне позолочене з камінням дорогим Богородиці – таки він дав, і образ Спаса, окований золотом з дорогоцінним камінням, поставив він у Святій Богородиці на пам'ять про себе.

У монастир свій святих Апостолів він дав Євангеліє апракос, і Апостола, сам списавши, тут ж положив, і Соборник великий отця свого, і Хреста Воздвижального і Молитовник дав.

В єпископію Перемишльську він дав Євангеліє апракос, оковане сріблом, з жемчугом, яке сам був списав...

В Луцьку єпископію дав він хреста великого срібного позолоченого, з чесним дровом...». [12, с. 447-448].

Цей список будівництва храмів, монастирів, пожертв благовірного князя Володимира Васильковича за Галицько-Волинським літописом є набагато довший і займає текст у ньому неповних дві сторінки.

Опліч того, з цього історичного джерела дізнаємося про тогочасні єпархії на Волині – Володимирську, Луцьку, Угровську, а по ній Холмську та інші, ієрархів цих єпархій, зокрема, єпископів Юасафа, Іоанна, Євсигнія і т. д.

Про богоугодні діла для волинських святинь, пряму участь в житті церкви короля Данила знаходимо відомості також у цьому літописі, зокрема у волинському місті Холмі, яке він відбудував і храми в ньому спорудив: св.Івана Золотоустого, св.Кузьми і Дем'яна, Різдва Пресвятої Богородиці [12, с. 418-419].

У методології церковно-історичних досліджень автора важливе місце відіграють словники: багатотомна «Енциклопедія українознавства», перевидана в Україні, «Етимологічно-семантичний словник української мови» (в 4-ох томах) митрополита Іларіона, «Словник географічний королівства Польського й інших земель слов'янських» в польській мові, «Стара Волинь і Волинське Полісся» Олександра Цинкаловського в 2-ох томах, видані Інститутом дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) та інші.

Важливими історичними джерелами для церковно-історичних досліджень з історії рідної церкви на Волині для автора залишаються «Волинські єпархіальні відомості» (1867-1917 рр.) офіційна і неофіційна частини, які до 1908 року видавалися в Крем'янці, а потому в м. Житомирі. В них знаходимо праці таких відомих священиків як о.о. Аполоній Сендульський, Андрій Хойнацький, Микола Теодорович, Стефан Барановський, Федір Четиркін, Леонід Рафальський, Миколай Трипольський, Арсеній Селецький і т.д. [13].

На особливу увагу заслуговують надруковані на сторінках «Волинських єпархіальних відомостей» праці священика Миколая Теодоровича «Статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії», в якій поміщені його дослідження наших святинь в межах тогочасної Волинської губернії.

Історико-статистичний збірник «Дев'ятсотліття православ'я на Волині», Житомир, 1892., і до тепер є складовою частиною історичних джерел для автора. У цьому Збірнику знаходимо перелік парафій і церков по повітах Волинської губернії, кількість парафіян в них, наявність парафіяльних шкіл, а також інформації про монастирі (в тому числі й неіснуючі), чудотворні образи, волинських ієрархів, давні друкарні, духовні навчальні заклади і т.д. [14].

Журнал «Православна Волинь», який виходив в 1922 році у Богоявленському монастирі м. Крем'янець під редакцією професора Василя Біднова, часописи «Духовний сіяч», «Духовна бесіда», «За соборність», «Шлях», «На варті», «Рідна церква», річники «Елпіс».

Особливо цінним історичним джерелом залишається журнал «Православна Волинь», в якому знаходимо цілу низку урядових, єпархіальних документів, з життя відновленої Волинської єпархії та Волинської Духовної семінарії в Крем'янці, поміщені тут списки її викладачів і студентів [15].

Журнал «Церква і нарід», який виходив в 1935-1938 рр. в Крем'янці під редакцією професора Івана Власовського, як історичне джерело заслуговує на

особливу увагу. Тут поміщено документи і звітлення Волинської Духовної консисторії, органом якої він був, наукові богословські та історичні розвідки, інформації, статистичні зведення, повідомлення з життя Волинської єпархії, Волинської Духовної семінарії в Крем'янці 1919-1939 рр. У журналі «Церква і нарід» знаходимо лише там надруковані наукові розвідки професорів Дмитра Дорошенка, Івана Власовського, Олександра Цинкаловського, священників Миколая Малюжинського та відомого знавця церковного співу Михайла Тележинського, Михайла Тучемського та інших.

Журнал мав рубрику – Офіційний відділ, в якому подавалися списки нагороджених духовних осіб, адміністративні переміни на парафіях, хіротонії, некрології, хроніку з життя Волинської єпархії [16].

Методологія автора церковно-історичних досліджень передбачає залучення значної кількості історичних джерел української, волинської діаспори: багатотомний «Нарис історії Української Православної церкви» професора Івана Власовського, «Історія Української греко-православної церкви в Канаді» Семена В. Савчука і Юрія Мулика-Луцика, наукові праці митрополита Іларіона, отця доктора Степана Ярмуся та інші.

На особливу увагу в церковно-історичних дослідженнях автора заслуговують науково-популярні збірники «Літопис Волині», друкований орган Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), двадцять чисел якого побачили світ в 1953-1999 рр. У кожному з цих чисел дослідник з історії церкви на історичній Волині знайде безцінні джерела для своїх наукових запитів від початків християнства в IX ст. на нашій землі до подій трьох відроджень рідної церкви в XX ст. На сторінках «Літопис Волині» також подано життєписи блаженної пам'яті митрополитів Іоанна Теодоровича, Полікарпа Сікорського, Іларіона Огієнка, Никанора Абрамовича, Анатолія Дублянського, Олексія Громадського з автономної церкви, єпископів волинян УАПЦ в діаспорі, священників, вірних [17].

Складовою частиною методології церковно-історичних наукових досліджень автора є залучення в своїй праці відомих друкованих джерел української діаспори: «Українське Православне слово», «Український Православний календар», журнал «Віра» УПЦ США, «Вісник», «Віра і культура», «Рідна нива» УПЦ Канади, «Відомості», «Рідна церква», «Праця і життя», друковані органи УАПЦ в діаспорі: «Український Православний церковний календар», «Богословський вісник», «Благовісник» – орган генерального церковного управління УАПЦ у Франції та інші.

Новітні церковно-історичні дослідження автора не обходяться без залучення археологічних джерел, які є складовою частиною джерельної бази в його методології і які ілюструють церковні матеріальні пам'ятки в давнині, сакрального мистецтва, архітектури.

Археологічні розкопки 1886 року в урочищі «Стара катедро» біля княжого Володимира над річкою Луг професорами Київського університету імені Святого Володимира Адріаном Праховим і Володимиром Антоновичем відкрили рештки мурованого ротондного храму Мефодієвської доби (870-992 рр.) на Волині. Ці археологічні знахідки остаточно підтвердили наукову гіпотезу про те, що на Західну Волинь і Галичину християнська віра прийшла з Велико-Моравської архієпархії св. Мефодія [18, с. 879-884].

Археологічні знахідки пам'яток християнської релігії VI-X ст., як от: натільні кам'яні, металеві хрестики, іконки, хрести енкалпіони, знайдені на місцях перших християнських поховань, дали підставу автору прийти до висновку, що то були не поховання поодиноких християн, а християнські поховання відповідно до християнського церковного чину похорону [19, с. 43].

Важливе місце в церковно-історичних дослідженнях автор відводить матеріальним пам'яткам: монастирям, храмам, їх решткам, хрестам, церковним дзвонам, восковим свічкам і інше. Глибокі дослідження, проведені автором цих та інших матеріальних пам'яток церковного мистецтва, дали можливість написати не лише окремі статі, а й ряд монографій: Православні монастирі Волині і Полісся (Луцьк, 2000. – 691 с.), Чудотворні ікони Волині і Полісся (Луцьк, 2002. – 351 с.), Православні святині історичної Волині (Луцьк, 2009. – 558 с.), Дзвони Божих храмів історичної Волині X-XX ст. (Луцьк, 2011. – 218 с.), Хрести історичної Волині IX-XX ст. (Луцьк, 2012. – 178 с.) і десятки інших.

Методологією церковно-історичних досліджень автора передбачено обов'язковий огляд, вивчення пам'яток матеріальної церковної культури на місцях, тобто так званих польових досліджень: монастирів, храмів, дзвіниць або їх решток, предметів християнської культури, церковного начиння – ікони, чаші, богослужбові книги, воскові свічки, дзвони, напрестольні і запрестольні хрести та інше, також надмогильні кам'яні хрести, придорожні, пам'ятні і т.д. [3].

Під час наукової подорожі до літописного містечка Степань у церкві св. Троїці (1523 р.) виявлено автором цехові воскові свічки XVI ст. (висота 2,1 м, в діаметрі – 25 см) [20, с. 36-40].

Складовою головною частиною методології церковно-історичних досліджень передбачено пізнання об'єкту чи вцілілих його решток на місцях, які дають передбачені наукові результати.

Так, ретельне вивчення монастирища під Комарівкою на лівому березі річки Горинь біля містечка Степань підтвердило, що дерев'яні монастирські будівлі Свято-Михайлівського монастиря на початку XVII ст. було знесено бурхливими весняними водами, про що зазначено і в історичних джерелах. Підтвердженням цієї думки був огляд монастирища на насипному острівку, який був розмитий на дві нерівні частини, саме в тому місці стояли монастирський храм св. Юрія, чернечі келії, господарські будівлі [21, с. 137-138].

Повторний розширений огляд цього об'єкту на місці дав можливість автору віднайти на березі річки Горині рештки печерного анахоретського монастиря IX-X ст. Додержуючись святості місця князі Острозькі недалеко від нього заснували на насипному островку спільножитний чоловічий монастир св. Михайла [21].

Огляд монастирища під Старим Чорторійськом між річками Стир і його правою притокою Кормин підтвердив наявність тут святої обителі в ім'я Святої Троїці з XVI ст., заснованої князями Чорторізькими. Незважаючи на вчинену місцевими комуністами-вандалами наруги над святим місцем, на ньому простежуються рештки чернечих поховань, сліди монастирської криниці. З усних джерел автору вдалося встановити згадки про наявність на монастирищі до 1914 року чисельних прадавніх дерев'яних хрестів, криниці-джерельця, а також про те, що монастирський храм Святої Троїці перенесено з островка 1801 року і в первісному вигляді відновлено в селі Мала Осниця [22, с. 332].

Методологія попередників автора, які базували свої дослідження лише на документальних, історичних джерелах і не досліджували об'єкт на місцях, мали в своїх працях не лише помилки, а й перекручення, як от при визначенні місцезнаходження монастиря св. Михайла біля містечка Клевая.

В історичні джерела другої пол. XIX ст. його дослідники перенесли топонім «Чорна» з небаченої ними річечки на неіснуючу оселю [23, с. 215].

За їх твердженнями ця святиня знаходилася в оселі Чорна десь в лісах біля містечка Клевани.

Дослідження автора на місцевості Круговище біля с. Жобрин, досконале вивчення місцевих топонімів, решток незнищеного монастирища, археологічні знахідки – хрест енкалпійон, кам'яні хрести XVI- XVII ст. з чернечого кладовища та інше, дали можливість остаточно визначити місцезнаходження монастиря св. Михайла.

Огляд місцевості й об'єктів дослідження дав можливість визначити, що біля урочища Круговища впадають в річку Горинь дві її ліві притоки – Південна Стубла й Путилівка, і творять там неправильної форми водяний трикутник, а третя притока – річечка Чорна довжиною 3, 5 км бере свій виток з темних глибин непрохідного Круговища, яке в минулому покривали цілковито недоступні багністі трясовини, названі в народі «дно», в яких поховано багато людей, свійських та диких тварин. Свою ж назву Чорна річечка отримала від чорної багністо-трясовинної води, яку вона вибирала з Круговища, і ця вода була не придатна до використання в господарстві людей і для тварин. Саме тут, недалеко від річечки Чорної, і знаходилась чоловіча обитель св. Михайла на Чорній, тобто на її березі [3].

Наукові подорожі для вивчення об'єкту зацікавлення автора є важливою складовою частиною його методології церковно-історичних досліджень

і лише завдяки такому методу вдалося не лише повернути волинезнавчій науці втрачені духовні скарби, а й поповнити її новими цінними надбаннями: монастирі, храми, ікони, церковні дзвони, кам'яні хрести, воскові свічки XVI-XVIII ст. та інші.

Саме завдяки методології пізнання об'єкту на місцях в час наукових подорожей, автор мав можливість, опираючись на нововиявлені історичні джерела, віднайти рештки печерних монастирів IX-XI ст. в Почаєві, Решнівці, Крем'янці, Збаражі, Стіжку, Данилові, Оприлівцях, Пліснеську, Підкамені, Божій горі, Дорогобужі, Федорівці, Комарівці, Кричильську і т.д. [24, с. 253].

Огляд і досконале глибоке вивчення храму Преображення Господнього (1759 р.) в с. Решнівка (названого в народі малим Почаєвом), Святої гори, на якій возведено цю святиню, занедбаної і забутої печери, видовбаної ченцями-анакоретами в нижній східній частині гори від річечки Самець, яка бере свої витoki з місцевих природних джерел, віднайдені в печері два вцілілих кам'яних лежаки (своєрідні ліжка), аналіз усних джерел та інші знахідки дали можливість автору стверджувати наявність тут печерної обителі IX-XI ст. [25, с. 11-13].

Скельно-печерний монастир на Божій горі біля Бережець на Крем'яничині на початку був виявлений автором в документальних та історичних джерелах Держархіву Тернопільської області, а тоді став об'єктом старанного дослідження решток від святині на місці, яку 1961 року підірвали московські кеґебісти [26, арк.11-12].

Цей монастир на Божій горі, як і в Почаєві, заснували іноки, які шукали відлюдних місць для свого спасіння. Це була печера, вирубана в скелі ченцями Мефодіївської і пізніше Володимирської доби [24, с. 105].

Археологічні знахідки Львівських археологів в Підкамені, пильний огляд і досконале вивчення печер, вирубаних у підніжжі гори Рожаниці, дали змогу автору ствердити наявність тут печерного монастиря в Мефодіївську добу, а пізніше над ним в XII-XIII ст. побудовано наземно чернечу спільножитну обитель [24, с. 116].

Наукова подорож автора в с. Куп'ятичі, яке знаходиться за 7 км. на схід від м. Пінська, огляд і вивчення решток, які залишилися від монастирища, залучення історичних матеріальних і усних джерел дали можливість висвітлити історію відомого на глибокому Поліссі чудотворного образу Куп'ятицької Божої Матері, який 28 листопада 1182 р. з'явився пастушці Анні. Цей чудотворний образ преподобномученик Афанасій Берестейський вважав найбільшою тогочасною святинєю Речі Посполитої, такою і описав в своїх творах [27, с. 54-60].

Під час наукових подорожей дорогами Тараса Шевченка на Волинському Поліссі було віднайдено автором запрестольний образ Божої Матері, мальований Великим Кобзарем восени 1846 року під час його перебування в с. Секунь за завданням Тимчасової комісії для розбору давніх актів. Нині цей

образ, мальований Тарасом Шевченком, зберігається в церкві-каплиці преподобного Іова Почаївського на місцевому кладовищі [28, с. 14-16].

Досліджуючи історію церковних дзвонів на Волині, автор під час своїх наукових подорожей до давніх храмів Божих в селах Липно, Стара Рафалівка, Страклів, смт. Деражно та інші виявив і науково дослідив десятки їх стародавніх волинських взірців XVII-XIX ст. [29].

Найдавніші кам'яні хрести, серед них і надмогильні, княжої і козацької доби були виявлені автором під час його наукових подорожей по історичній Волині та Поліссі.

Ці історичні знахідки, доповнені джерелами Держархівів Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської областей склали основу джерельної бази для написання окремого дослідження на цю тему [30].

Під час наукової подорожі автора до літописного містечка Степань у храмі Святої Троїці (1523 р.) було виявлено цілу низку предметів сакрального мистецтва XVI-XVIII ст., серед них дзвони місцевих людвисарів, образи іконописця Семена Степанського, цехові воскові свічки з воску місцевих пасічників та інше, окремі зразки яких знаходяться нині у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею [31, с. 36-40].

У методології церковно-історичних досліджень автора вагоме місце займає вивчення волинських топонімів, що голосом віків промовляють до нас з далекого минулого, в них заховано багато нерозгаданих таємниць.

Топоніми Свята гора в Зимному, Почаєві, Тригір'ї, Решнівці, Божа гора біля Бережців, Попова гора, Монастирська гора в Збаражі, Оприлівці, Ясна гора біля Романова, а також такі топоніми, як церковище, цвинтарище, Кам'яна могила, Кам'яний хрест, Козацькі могили, П'ятницький цвинтар, Богданова каплиця та інші промовляють до дослідника самі за себе, як і назви сіл, урочищ, річок, озер: Чернихівці, Черниці, Черчиці, Монастирщина, Самець (самотній), Святе джерело, озера Святе, Святець і т.д. [32, с. 24].

Наведемо також кілька прикладів з методології досліджень автором волинських топонімів під час його наукових пошуків і знахідок.

Виявленні в історичних джерелах давно неіснуючі святині – монастирі, храми. Автор за допомогою місцевих топонімів відшукав їх місцезнаходження, зокрема неіснуючої чоловічої обителі Святої Троїці під Чорторійськом, св. Михайла під Комарівкою, св. Михайла біля Круговища, Святої Троїці у Вербці, Благовіщення Пресвятої Богородиці біля с. Попівка, Вознесіння Господнього в с. Яревище, св. Онуфрія біля с. Мульчиці, Преображення Господнього в с. Маренин, св. Миколая біля с. Селець, Воскресіння Господнього в м. Кам'янці на Берестейщині, Введення Пресвятої Богородиці в с. Дубище біля Рожищ, Хрестовоздвиженського біля с. Боровичі, Преподобного великомученика Євстафія біля смт. Турійська і т.д. [22].

У топонімах Свята гора, Божа гора, Ясна гора слід шукати вікову святість місць на яких стояли наші святині: печерні, наземні монастирі, храми, в яких молилися до Бога ченці-анакорети, келіоти, біле духовенство та вірні. Про святість місця знаходимо в Старому Заповіті слова, якими Господь звернувся до Мойсея: «Здійми взуття своє з ніг своїх, бо те місце, на якому стоїш ти, земля ця – свята».

Свята гора в Збаражі впродовж тисячоліття залишається місцем святим, землею святою, і кожен, хто приходив сюди, відчував її святість душею, скидав з неї взуття матеріалізму і набирився духу вічності, як біблійний пророк Мойсей біля Неопалимої купини, коли Господь вибрав його проводирем народу, щоб вивести його з неволі [33, с. 252].

Власне, святість місця зберігалася і передавалося в нашій церкві і в нашого народу. Місця святинь, святощів, намолених нашими предками, зберігаються, і ця святість передається від покоління до покоління.

Топоніми, які походять від слова «чернець», вказують нам на те, що ченці монастирів своє чернече життя пов'язали з даною місцевістю, корінь того слова ліг в основу назви сіл, урочищ, річок. Так, назва річки Самець, яка витікає біля Святої гори с. Решнівка, в підніжжі якої зі східної сторони був печерний монастир ченців-анакоретів, заснований невідомим іноком (з грецької мови – один, тобто самотній) перенеслась і на її назву [25].

У с. Підлісці біля м. Крем'янця відновлено прадавню церкву-каплицю, в якій, за переказами, молився гетьман Богдан Хмельницький зі своїми старшинами і козаками 1651 р. по дорозі на Берестечко. Ім'я гетьмана закріпилося в назві святині, збережено до нашого часу і з трепетом в душі вимовляється місцевими вірними, прочанами, які прибувають сюди, щоб помилитися за спокій душ козаків, похованих біля неї [34, с. 14-15].

На дзвіниці церкви св. Миколая (XVII ст.) в с. Стара Рафалівка зберігається 14 дзвонів. Один із низ датований 1799 р. носить назву «Рафаїл». Імя мецената закріпилося у назві дзвону. Напис латинською мовою на плащі дзвону: «*Рафаїл Романовський – меценат*» є підтвердженням нашої думки [35, с. 97-101]. Отож, методологія церковно-історичних досліджень не оминає й ономастики, яка залишається складовою частиною наукового пізнання.

Методологія церковно-історичних досліджень простежується в працях автора – монографіях, нарисах, окремих наукових розвідках, відомих не лише в Україні, на Волині, а й в українській діаспорі на заході: США, Канаді, Австралії, Західній Європі. Всі ці праці написанні автором на вироблених і перевірених методах наукового пізнання об'єктів на місцях, документальних та історичних джерелах, які становлять основу кожного дослідження.

Список джерел та літератури:

1. Український радянський енциклопедичний словник. – Київ, 1967. – Т. 2. – С. 479.
2. *Те саме*. – Том 1. – С. 636.
3. *Рожко В.* Методологія історичних та богословських досліджень (з наукового досвіду автора) Труды Київської Духовної академії Святитель Димитрій (Туптало), митрополит Ростовський та його доба. Науковий збірник присвячений 300 – річчю з дня упокоєння Святителя Димитрія (Туптало), митрополита Ростовського. Видавництво «Архангельський глас» – Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир Київська православна богословська академія. Київ, 2009. – Ч. 6. – С. 130.
4. *Калакура Я.* (керівник авторського колективу), *Войцехівська І., Корольов Б., Павленко С., Палієнко М.* Історичне джерелознавство. – Київ, 2002. – С. 456.
5. *Рожко В.* Збірки українки волинської діаспори – важливе джерело комплектування фондів Держархіву Волинської області. – Минуле й сучасне Волині: проблеми джерелознавства: Тези доповідей і повідомлень VII Волинської історико-краєзнавчої конференції, 15-16 вересня 1994. – Луцьк, 1994. – С. 110-113.
6. *Рожко В.* Науково-видавничадіяльність Інституту дослідів Волині Товариства «Волинь» у Канаді. – Волинь і волинське зарубіжжя: Тези міжнародної наукової конференції 16-18 червня 1994. – Луцьк, 1994. – С. 24-27.
7. «Ходіть, поки маєте світло...» Бібліографічний покажчик про історика, архівіста, краєзнавця *В.Є. Рожка*. – Рівне, 2009. – 110 с.
8. *Рожко В.* Історичний шлях Волинської єпархії Х-XX ст. Волинська єпархія: минуле і сьогодення (992-2012 рр.) Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 1020 – річчю Волинської єпархії. – Луцьк, 2012. – С. 142-158.
9. *Рожко В.* Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2000. – С. 669-680.
10. *Рожко В.* Новітні мученики святого українського православ'я на історичній Волині (XX ст.). – Луцьк, 2010. – 434 с.
11. Держархів Волинської області. – Ф. Р. – 3441. – Оп.1.
12. Літопис руський. – Київ, 1989. – С. 447-448.
13. Волинські єпархіальні відомості, 1867-1917.
14. Дев'ятсотліття православ'я на Волині. – Житомир, 1892.
15. Православна Волинь. – Крем'янець, 1922.
16. Церква і нарід. – Крем'янець, 1935-1938.
17. Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1953- 1999.
18. Древні пам'ятки православ'я на Волині. – Волинські єпархіальні відомості. – Крем'янець, 1886. – Ч. 30. – С. 879-884.
19. *Рожко В.* Печерні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2008. – С. 43.
20. *Рожко В.* Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині. – Відомості. – Лондон, 2005 – Ч. 2. – С. 36-40.

21. Рожко В. Дорогами Погориння. – Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції Ідея Помісної Православної церкви в Україні у ХХ ст. історичний, богословський та канонічний аспект. – Рівне, 2011. – С. 138-157.
22. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2000, - С. 316.
23. Проф. Іван Огієнко Історія українського друкарства. – Вінніпег, 1983. – С. 215.
24. Рожко В. Печерні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2008. – 253 с.
25. Рожко В. Решнівка – малий Почаїв історичної Волині. – Українське Православне слово. – Баунд-Брук, США 2003. – Ч. 10. – С. 11-13.
26. Держархів Тернопільської області. - Ф. Р. – 3240. – Оп. 2 с. – Спр. 45. – Арк. 11-12.
27. Рожко В. Знамення Богородиці над Куп'ятичами. – Відомості. – Лондон, 1998. – Ч. 2. – С. 54-60.
28. Рожко В. Волинські ікони Тараса Шевченка. – Віра. – Баунд-Брук, США, 1996. – Ч. 2. – С. 14-16.
29. Рожко В. Дзвони Божих храмів історичної Волині Х-ХХ ст. – Луцьк, 2011. – 218 с.
30. Рожко В. Хрести історичної Волині ІХ-ХХ ст. – Луцьк, 2012. – 178 с.
31. Рожко В. Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині. – Відомості. – Лондон, 2005. – Ч. 2. – С. 36-40.
32. Рожко В. Стежками історичної Волині (Божа гора, Крем'янець). Свобода. – Нью-Джерсі, США, 2005 10 червня. – С. 24.
33. Рожко В. Бо земля ця свята. – Український Православний календар. – Баунд Брук, США, 2005. – С. 252.
34. Рожко В. Богданова церква-каплиця в Підліссях. – Наша віра. – Київ, 2012. – Ч. 6. – С. 14-15.
35. Рожко В. Поліська скарбниця церковних дзвонів Збірник матеріалів науково-практичної конференції Волинська Духовна семінарія (до 20-річчя відродження). – Луцьк, 2010. – С. 97-101.